

Мр Миомир Дашић

ПОСТАНАК БЕРАНА И УТИЦАЈ БЕРАНСКОГ ТРЖИШТА НА
РАЗВОЈ ПРИВРЕДНИХ И ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА У ГОР-
ЊЕМ ПОЛИМЉУ ШЕЗДЕСЕТИХ И СЕДАМДЕСЕТИХ ГОДИНА
XIX ВИЈЕКА

У области на крајњем јужном дијелу Полимља до друге половине XIX вијека није било других градских насеља осим Плава и Гусиња, који су као војна утврђења — градови подигнути у првој половини XVII вијека.¹ У средњовјековној српској држави жупа Будимље, која се често спомиње у изворима, имала је свој жупски град „Градац“ са подграђем.² Будимље се као градско насеље, трг, од првих дана турске власти помиње као центар истоимене нахије,³ а повремено је било сједиште кади-

¹ Васа Чубриловић, *Периодизација историје Црне Горе у новом веку*, Глас САНУ, ССLV, књ. 11, Београд 1963, 117; *Историја Црне Горе*, књ. 3, том 1, Титоград 1975, 511.

² Др Милисав Лутовац, *Иванград (Беране)*, „Земља и људи“, св. 23, Београд 1973, 1—2.

³ У Дефтеру пописа Скадарског санџака из 1485. године Будимље се помиње као хас санџакбегов. Насеље је имало статус трга, центар је нахије Комних која припада Бихору. Занимљиво је истаћи да се територија нахије Комнин по свему судећи поклапала са ранијим границама жупе Будимље. Само име Комнин се први пут јавља као име административно-територијалне јединице Нахије, која се касније спомиње само као нахија Будимље. Остаје потпуно нејасно и непознато како је дошло до тога да се ова нахија назове именом *Комнин*. Према истом попису трг Будимље је имао заједницу муслимана од четири куће. Као старјешине муслиманских кућа помињу се: Ширмерд, Рамазан, Караџа и Курто.

Заједницу хришћана чинило је 46 кућа, од којих је 10 било бећарских (самачких), а удовичких 7. Као старјешине домаћинстава пописани су хришћани:

Димитрије Бежанин
Радосна, његов брат
Радоман Грубачев
Гоприн Дошљак
Ивко, син Радованов
Стефан, Ивков син
Вукадин Остоја
Радич, син Блушов
Ђорђе, син Божидаров
Ђорђе, син Мичонов
Божидар Масар

Вукмир Дошљак
Јован, његов брат
Вукач Вукић
Ђурашин, његов брат
Угрин Дошљак
Степан, син Дмитров
Удова Радосава
Степан Дреро
Раденко, син Божанов
Удова Бијосава
Радич, син Загорачев

лука Будимље. Прва два вијека турке владавине оно је значајно и као сједиште Будимљанске епископије.⁴ У турким изворима из XVI и XVII вијека Будимље се јавља само као трг. За сво време задржало је карактер мањег градског насеља — трга, те никада није успјело да се развије до те мјере да би добило статус касабe.⁵ Од средине XVII вијека ово градско насеље је почело да назадује и губи ранији значај, што је, свакако, последица познатих народних покрета, буна и устанака, у којима је од краја XVI вијека учествовало српско становништво полимске области. Од краја XVII вијека, градско насеље Будимље свело се на обично село без икакве градске функције. Од тада па све до друге половине XIX вијека будимљански крај, односно Горње Полимље, није имало никаквог градског управног и привредног центра.

Академик Милисав Лутовац, пишући о привредно-географском развиту Берана, данашњег Иванграда, истиче да је послје

Радосав Радона
 Радосна, његов син
 Радован, његов брат
 Радашин, његов брат
 Радосав, син Рајков
 Радич, син Миросалев
 Поп, син Војчин
 Марко, његов син
 Рајко Степанов
 Вукша Богаљ
 Жирко- његов син
 Радосав Кожолар

Јован, син Вучићев
 Рабон, син Попов
 Брајан Дошљак
 Радосав, син Коптин
 Божидар Радан
 Удова Дмитра
 Удова Оливера
 Удова Остосава
 Удова Косава
 Јован, син Владисављев
 Милен, син Радичин
 Удова Јанка

Као што се види имена су у већини словенска, српска, али има и неколико влашких Власи се у тргу Будимље помињу и у XVI вијеку. Једна од тих кућа је била поповска.

Будимље је тада плаћало 1.105 акчи на име испенце трг (пазар) је доносио 4.200 акчи. Становници Будимља су били задужени са 33 товара пшенице (990 акчи), 22 товара ражи (440 акчи), 19 товара јечма (240 акчи), сточне хране 81 товар (1.134 акче), овса 10 товара (200 акчи), сочива 1 товар, пореза на поврће — плаћано је: — 64, на пчеле — 50 бидат на свиње 58 акчи. Од четири млина плаћано је 120, од лана 25, траварине 145 и дрварине 58 акчи. Укупан износ прихода од Будимље био је утврђен на 8.863 акче. (Defteri i regjistrimit te sanxakut te skodres i vitit 1485 I, Tiraie 1974, 73).

Будимље као насеље готово није расло по броју становника. Тако, на примјер, један вијек касније, 1582. године, у тргу је било свега 55 кућа, пет више него 1485. године. Занимљиво је истаћи да се у попису из тога времена не јављају муслимани, што указује да су оне четири куће из пописа с краја XV вијека биле турске — уселеничке. Вјероватно се радило о административно-управним чиновницима, носиоцима османске власти у насељу. Како се касније јављају домаћи феудални елементи као функционери у Будимљи — кнезови и премићури — може се закључити да су ови муслимани прешли у неко друго насеље. Према турским изворима, трг Будимље је у XVI и првој половини XVII вијека имао чисто српски етнички карактер. (Видјети: Б. Ђурђевић, Depedögen — Подгорица, Истор. записи, XV/XIX, 1, 61; *Историја Црне Горе*, књ. 3, том. 1. 527 и 528; Радован Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика*, Београд 1961, 135).

⁴ Будимљанска епископија основана је 1219. године. Резиденција епископа била је у манастиру Св. Ђорђа (Ђурђеви Ступови). Основао ју је Са-

губљења значаја Будимље као тога било природно „да се појави нови привредно-управни центар овдје или на којем другом мјесту у котлини, чим су престали разлози за постојање старог града и подграђа“.⁶ Међутим, овдје се то није десило све до почетка шездесетих година прошлог вијека, У међувремену, око Горњег Полимља се од средине XVII вијека образовао прстен градских насеља — Плав, Гусиње, Колашин, Бијело Поље (Аково). Рожаје, која су са старим градом Бихором, смјештеним на ивици будимљанске нахије и нахије Бихор, била управна и административна војна сједишта локалних турских органа власти, упоришта мјесног господарећег феудалног слоја — ага и бегова — и центри исламизације. Услова за појаву градског насеља у Г. Полимљу у XVIII и првој половини XIX вијека није било, јер је оно представљало немирно, устаничко и усељеничко-исељеничко подручје, у којем ни ислам није успио да пусти дубљи

ва Немањић. У средњем вијеку се помиње више епископа Будимље: Јаков, Калник, Теофило (1251—1252), Герман I (1286—1292), Спиридон, Герман II (1299), Никола (1318, који учествује на државном сабору краља Милутина). Претпоставља се да је Будимљанска епископија уздигнута на степен митрополије у XV вијеку. Сигурно је да је послје обнављања Пећке патријаршије (1557) Будимљанска митрополија заузимала једно од водећих мјеста међу епископијама и митрополијама српске православне цркве. У XVII вијеку помињу се два митрополита Будимља: Теофило 1615, а средином истог вијека у духовном и политичком животу Пећке патријаршије значајну улогу има Пајсије „митрополит Будимља и Арбаније“, кога су Турци, послје Будимљанског црквеног сабора 1653. године на коме је одлучено да он иде у Рим ради преговора о унији са Римском куријом, ухватили и жива одрали. (Видјети: С. Станојевић, *Народна енциклопедија СХС*, I књига, Београд 1926, 286; *Енциклопедија Југославије*, 2, стр. 249; Ј. Радонић, *Римска курија и јужно словенске земље од XVI до XIX века*, Београд 1950, 302 — 316). Тада су Турци извршили погроме над српским становништвом, убијајући народ и свештенство. Митрополија у Будимљу „остала је тада празна, а свештенство разјурено“, па је народ „умиро не опојан“. Много се српског живља разбјегло у друге крајеве. Сигурно је да та разура, најстрашнија од свих, није мимоишла ни трг Будимље. За народ овога краја су заиста тада настала врло невољна времена, те се од насиља и намета дво становништва почео спасавати примањем ислама. (Јован Томић, *О Арнаутима у Старој Србији*, Београд 1913, 34—35). Територија Будимљанске митрополије је нарочито опустјела крајем XVII вијека, за вријеме прве сеобе Срба под пећким патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Сигурно је да од друге половине XVII вијека Будимљанска митрополија више није имала статус који је имала до тада. Није утврђено ни то када је она спојена с Рашком митрополијом (Ст. Станојевић, *Енциклопедија*, 3 књига, — Рашко-призренска епархија, 728). Из турских извора се види да је Будимље 1685. године у административно-судском погледу било везано за Пријепоље. Наиме, тада се помиње „кадија Пријепоља са Будимљом“, (Глиша Елезовић, *Турски споменици*, књ. I, Београд 1940, 864), што значи да се радило о једном доста великом кадилуку. Послје тога се Будимље више не помиње као трг, градско насеље и управно-административни центар истоимене нахије. Насеље се свело на обично село, које су у XVIII вијеку населили васојевићки и неки други родови, досељени из разних племена Црне Горе и Брда. Старосједјелачко становништво се углавном иселило.

⁵ *Историја Црне Горе*, књ. 3, стр. 1, 518—519.

⁶ М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 3.

коријен међу новодосељеним становништвом из Црне Горе и Брда. И оно мало исламизираног становништва у Васојевићима, због свог антиослободилачког става, у процесу националноослободилачке борбе народа овога краја, а нарочито од 1825. до краја педесетих година прошлог вијека, било је покрштено,⁷ враћено у православље, или се под притиском устаничких снага иселило у бројније муслиманске средине:⁸ — Бихор, Плав, Гусиње, Метохију и Новопазарски Санџак.⁹ У другој половини XIX вијека само је незнатан број исламизираних породица живио на територији Горњег Полимља. Али, ни раније исламизирана братства у Васојевићима, из XVIII и прве половине XIX вијека, нијесу имала неког знатнијег утицаја на огромну већину православног живља на овом простору. Снажни замах националноослободилачке борбе од почетка XIX вијека, инспирисан идејама српске националноослободилачке револуције (1804—1813) и конституисањем црногорске државе нач челу са митрополитом Петром I Петровићем и Петром II Петровићем Његошем и ослонцем на ту државу, убрзавали су јачање националне свијести и јаче развијали идеју о истородности са црногорским народом, те се овај крај у првој половини XIX вијека све више везује за Цетиње. Природно је да су ти процеси довели не само до успоравања исламизације на овом простору већ и до њеног одлучнијег потискивања. Дијелом су на то имали утицаја и неки други чиниоци: сачувана племенска организација на простору Горњег Полимља, нешто пољнији економски положај чивчија у односу на рају (чивчије у другим нашим крајевима под турском влашћу), јак утицај духовних и културних центара (манастира Ђурђеви Ступови, Патријаршија и Дечане). Томе треба додати и то да читлук-сахибије — бегови и аге — нијесу живјели у горњополимским селима, већ су своје чивчије надгледали и контролисали са периферије — из Плава и Гусиња, гдје је живјело највише земљорадника, затим из Пећи (феудална породица Махмутбеговићи) и Бихора (Бегови Ђоровићи). Они су само повремено долазили у полимска села, обично кад је требало прикупити дохотке са посједа. Када су учестали немири, господарећи феудални слој, у првом реду плавогусињски феудалци, да би остварио већу контролу над бунтовним чивчијама, једино је на мјесту гдје ће 1862. године бити ударен темељ градском насељу Беранама — подигли једну кулу (чардак) у којој су само повремено боравили са наоружаном пратњом и оданде обилазили села и чивчије, прикуп-

⁷ Нићифор Дучић, Крштење потурчењака у Васојевићима од 1825. до 1857. године, Орлић Црногорски (Годишњак за просту годину (1866, стр. 21—28; Павле А. Ровински, Грађа за историју Васојевића, Нова Зета, година I, св. I, I—XII, Цетиње 1889, 455 и 459—460.

⁸ М. Лутовац у својој монографији Бихор и Корита наводи да поједини муслимански родови у Бихору и Коритима воде поријекло из Васојевића; неки су као Мемовићи из Црног Врха одсељени као муслимани у ову сусједну област (Види: *Бихор и Корита*, Београд 1967, 32 и даље).

⁹ Др Рад. Вешовић, *Племе Васојевићи*, Сарајево 1935, 275—278.

љајући харач и друге дажбине, или пак предузимајући енергичне мјере да би рају натјерали на послушност. Али је и та кула у устанку 1853/54. године срушена, односно спаљена. Горње Полимље је дефакто пуних десет година живјело слободно, признајући за свога владара једино књаза Данила. У то вријеме је успостављена црногорска организација власти: на овом простору организовано је седам капетанија.¹⁰ Такво стање остало је, упркос успостављања граница између Црне Горе и Турске 1859, и касније — све до завршетка црногорско-турског рата 1862. године. Због тога, разумије се, Турци нијесу били у стању да приступе изградњи неког новог утврђења у овој области. Они ће то успјети тек након завршетка црногорско-турског рата исте године.

Мада скоро два вијека није било градског насеља у овој области, ипак је постојао неки центар који је у понечем имао и функцију трга. Био је то манастир Ђурђеви Ступови, код кога се народ окупљао за вријеме црквених светковина, а тих саборних дана обично би овамо долазили и трговци, доносећи своју робу из околних градских насеља. На овим панађурима трговци су обично продавали со, бакарно посуђе, па и алатке од гвожђа. Како новца у народу није било, вршена је трампа, размјена добара. Стока, бакарно посуђе, оружје, со и неке друге робе замјењивани су једно за друго и тако се одвијала доста примитивна трговина. Занатску робу, мање индустријску, продавали су на панађурима код Ђурђевих Ступова ситни трговци из Бијелог Поља, Пећи, али их је било и из Скадра, па су чак и из Пријепоља и Сарајева овамо стизали.¹¹ Тако су Ђурђеви Ступови једно вријеме, поред тога што су били центар духовног и политичког живота Горњег Полимља, нарочито у првој половини XIX вијека, у доба архимандрита Мојсија Зечевића, имали и одређену привредну функцију, замјењујући на неки начин градско насеље. Разумије се, и трговина је тада у основи била веома слаба и неразвијена. Недостатак тржишта у близини успоравао је развој производних односа на подручју Горњег Полимља. Трајало је то тако све до друге половине прошлог вијека.

*

Црногорско-турски рат 1862. године, као и бурни политички догађаји који су му претходили, јасно су показали да Турска неће бити у могућности да даље задржи власт над овим крајем, ако не створи једно стално војно-правно средиште којим би затворила границу према Црној Гори. Још за вријеме вођења рата против Црне Горе у прољеће 1862. године командант „лимског

¹⁰ Гавро Вуковић, *Бојвода Миљан Вуков и Васојевићки*, Цетиње 1932, 15.

¹¹ Др Милисав В. Лутовац, *Иванградска (Беранска) котлина*, Београд 1957, 62.

корпуса“ генерал-Хусеин-Авни-паша¹² одлучио је да оснује војно утврђење, водећи при томе рачуна првенствено о војно-стратешким циљевима. У ту сврху почео је да гради шанчеве и војна утврђења на брду Јасиковцу, које доминира равничарским насељима у доњим Васојевићима. Тако је на Јасиковцу направљен војни логор са утврђењима, одакле су војне јединице „лимског корпуса“ кретале у борбу против устаничког народа. Хусеин-паша је, последије склапања црногорско-турског мировног уговора, свакако уз сагласност Порте, почео да припрема грађевински материјал — камен и дрвну грађу — за изградњу касарне — „Кршле“ и других зграда потребних за војску, на десној обали Лима. Турци су се носили мишљу, у почетку, да градско насеље подигну на Рудешу или испод Јасиковца. Али убрзо је тај план измишљен, па је темељ градском насељу ударен на лијевој обали Лима, на простору Богавског луга, близу села Берана, по којем је и градско насеље добило име.¹³ На измјену првобитно замишљене локације града највјероватније су били од утицаја политички разлози: бојазан Турске да након подизања градског насеља с десне стране Лима у каснијим политичким разграничењима са Црном Гором ријека Лим не послужи за границу између двије државе. Поред тога, и пространство за будуће ширење града, погодности снабдијевања водом и други фактори били су од утицаја да се градско насеље заснује баш на мјесту данашњег Иванграда, односно дуж лијеве обале Лима.

Изградњом „кршле“, која је као прва јавна зграда подигнута 1862. године, на мјесту гдје ће се развити варош Беране, ударени су темељи каснијем развоју градског насеља. Касарна и други војни станови, у којима је смјештена стална турска војна посада (низам), изграђени су од камена манастирских конака и камене оградe, порушене у прољеће исте године, када је војска

¹² Занимљиво је истаћи да је „Слободна мисао“ (бр. 43, XVI, 1937. године), штампала чланак под насловом „Беране у прошлости“ Милега Ј. Томовића, у коме се говори о поријеклу Усеин-паше (Хусеин Авни-паше), па се каже да је он потурчењак од оца Млађена и да му је крштено име било Радивоје Млађеновић. Млађеновић, данашњи Томовићи, су из села Роваца. У напису се прича још којешта; углавном се износе заслуге Хусеин-паше за Г. Полимље, за што нема никакве основе у историјским изворима. Нема ни доказа да је овај паша потурчени Млађеновић, мада неко предање постоји у братству Томовића о томе да им се један предак потурчио и достигао „велики положај“ у Турској.

¹³ М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 4.

¹⁴ Марко П. Цемовић *Ђурђеви Ступови*, Београд 1922, 6.

Додуше тамо стоји да су 1863. године вођени пред манастиром бојеви, што није тачно. Борбе око Ђурђевих Ступова вођене су у прољеће 1862. године, и том приликом је Хусеин Авни-паша спалио манастир, разрушио његове конаке и ограду. У том пожару страдале су и манастирска ризница и архива, много рукописних књига насталих у шудиковској преписивачкој школи. Послије закључења мировног уговора између Црне Горе и Турске, јеремонах Ј. Зечевић се вратио из манастира Мораче и уз помоћ народа отпочео поправљање Ђурђевих Ступова. Коначно, манастир је обновљен и 1867. године, га је осветлио рашко-призренски митрополит Мелентије. (Андри-

Хусеин-Авни-паше спалила и манастир Ђурђево Ступове.¹⁴ Тада су Турци наредили да се посијече и велика стољетна борова шума изнад манастира, а грађа од ње да се употријеби за градњу „кршле“ и других првих јавних грађевина у Беранама, као и станица за официре и њихове породице на Просинама испод Јасиковца, на десној обали Лима.

Подизање градског насеља, које је у почетку имало карактер војничког логора, пало је добрим дијелом на терет околног становништва. Наиме, народ, враћен на своја згаришта, морао је кулуком да обезбјеђује камен, дрвну грађу, креч и други грађевински материјал, те је то, као нов терет, још више погоршавало ионако тежак његов економски положај. Насеље већ од почетка постаје значано војно и управно-политичко упориште и средиште у Горњем Полимљу. Турска је овдје од почетка држала влро бројан гарнизон, изградила на Јасиковцу утврђења које је снабдјела и артиљеријом, а испод брда је настало официрско насеље, које је по томе што су у њему становале жене и дјеца — добило назив Хареме. Временом, Беране на лијевој и Хареме на десној обали Лима повезани су мостом и срасли у једно градско насеље, са истом привредном и друштвеном функцијом.

Ускоро по оснивању Берана је, сходно реорганизацији и новој административно-управној подјели, ушло у састав Босанског вилајета. Овај вилајет је на основу одредби Уставног закона Вилајета босанског (1865) установљен као јединствена провинција, област — „подијељена на седам санџака или лива“. Поред Босне, у састав овог вилајета ушла је и Херцеговина, сада као санџак са више каза, чиме је укинута њен статус посебног ејалета, добијен још 1833. године. У састав Босанског вилајета ушао је и новоформиран Новопазарски Санџак,¹⁵ чије је сједиште било у Сјеници. Новопазарски Санџак су чиниле казе (срезови): Сјени-

ја Јовићевић, *Ђурђево Ступови код Берана*, Зетски вјесник, бр. 284; прото Александар Бојовић, *Манастир Ђурђево Ступови* (рукопис), 1—9).

¹⁵ Новопазарски Санџак први пут је формиран негдје после 1790. године, у доба реформи султана Селима III. Тада су из Босанског санџака издвојени кадилуци: Стари Влах (Сјеница, Нова Варош и Прибој), Нови Пазар, Митровица, Трговиште (Рожаје). У вријеме српске националноослободилачке револуције (1804—1813), знатан дио Новопазарског Санџака је ослобођен. Једно вријеме (1809), изузев Митровице и Трговишта Рожаја, остала територија је улазила у састав Карађорђево Србије. Као посебан санџак остао је до 1817. године, када га је султан укинуо, а његову територију поново прикључио Босанском санџаку. Као резултат успјешне националноослободилачке борбе у првом и другом српском устанку, дошло је до одређених промјена у структури ове административно-територијалне јединице. Кадилук Брвеник и дио кадилука Стари Влах су Хатишерифом од 1833. године дефинитивно припојени Кнежевини Србији. Остали дио ове територије и даље је остао у саставу Босанског пашалука. Познати Хатишерифом од Гилхане 1839. године уведене су у Босанском пашалуку нове административно-управне јединице — муселимуци (срезови). Тако је остало до нових Омер-пашиних реформи (1850—1852), када су створене веће административно-територијалне цјелине — кајмакмуци. Умјесто пашалука уведен је термин *вилајет*. Босански вилајет се састојао од седам кајма-

ца, Нови Пазар, Митровица, Трговиште (Рожаје), Беране, Бијело Поље (Аково), Колашин, Пљевља, Пријепоље и Нова Варош. Овај санџак је формиран нешто раније него што је извршена реорганизација вилајетске управе у Османској империји (1280. године по Хиџри, односно 1863—1864. године). Новопазарски Санџак је био у саставу вилајета Босна од фебруара 1864. до 1877. године, када је новим административним реформама у Турској формиран Косовски вилајет, у чији састав улази и Новопазарски Санџак, заједно са мутесарифлуком Призрене. Отцјељењем Новопазарског Санџака од Босне и Херцеговине, ова област претрпјеће нове административно-управне промјене, и неће више егзистирати у раније успостављеним границама. Мада је Новопазарски Санџак укинут као административно-територијална јединица 1877. године (постојао само 13 година), његово име ће остати као историјско-географски појам за ту област, која се послѣје Берлинског конгреса често називала и земљоузином између Црне Горе и Србије.¹⁶ Дио Новопазарског Санџака је, поред Турске, која се у њему одржала све до 1912. године, у свом западном дијелу послѣје Берлинског конгреса добио и новог окупатора — Аустро-Угарску.

Првих година по свом постанку Беране је више имало карактер војног логора, мада су турске управне власти улагале напоре да се упоредо развије и варош са својим привредним, јавним и другим функцијама. Међутим, првих година градско насеље се споро развијало у привредном погледу, јер ни православни ни муслимани, плашећи се нових буна, немира, устанака и покрета, нијесу радо прихватили позиве турских власти да се ондје насеље и баве занатством, трговином и другим градским привредним дјелатностима. Тек послѣје неколико година, када је постало извјесно да ће се турска власт усталилити у овом крају, мусли-

камлука, међу којима је био један од највећих новопазарски (захватао је територију од Дрине до Ибра и Ситнице) са кадилуцима: вишеградским, сјеничким, новопазарским, митровичким. Сједиште кајмакамлука није било у Новом Пазару, него у Сјеници. Горње Полимље, Бихор и Бијело Поље тада су чинили саставни дио Скадарског пашалука. (Х. Шабановић, *Босански пашалук*, Сарајево 1959. године, 92, 232—234; *Нови Пазар и околина*, Београд 1969, 245—256; др Радмила Петковић—Поповић и Вукоман Шалипуровић *Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије*, Прибој 1979, 8—10; Ејуп Мушовић, *Новопазарско-пријепољски крај у турској административној подели*, Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића IV, Пријепоље 1876, 161—166).

¹⁶ О овоме видјети опширније: Х. Шабановић, *Босански пашалук*, 94, 232—234; Ахмед Аличић, *Уредба о организацији вилајета 1867. године*, Прилози за оријенталну филологију XII—XIII (1962, 63), Сарајево 1965, 220; Скендер Ризај, *Управна подјела Новопазарско-сјеничког санџака (1877 — 1902 — 1912)*, Наша прошлост VI, Годишњак Историјског архива у Краљеву, Краљево 1973, 35; Радмила Петковић — Поповић и Вукоман Шалипуровић, *Српске школе и просвета...*, 9—11; Миџа Костић, *Из историје Срба у Новопазарском Санџаку после Берлинског конгреса 1878*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XXI, Скопље 1940, 96—99; Ђоко Д. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878—1912*, Титоград 1973, 22—24.

мани, пословни људи српске народности, почели су да се насељавају у Беранама као стални становници. Прве занатске радње подигнуте у вароши биле су ковачке. С обзиром на то да су православни и у овом крају Црне Горе имали доста презрив однос према занатима и уопште занатској привреди, разумљиво је што су први занатлије били искључиво људи са стране, муслимани (цигани). Затим су почеле да ничу и друге занатске радње и да се дуж двије улице нижу мали дућани са ћепенцима. Тако су Беране постепено израстале у малу чаршију балканског типа, добивајући све оне познате оријенталне карактеристике. У првој фази већину становништва Берана чинили су Турци: војници и официри, функционери, чиновници и заптије (жандармерија). Муслиманско становништво је почело нагло да пристиже у Беране тек после Берлинског конгреса (1878), чијим је одлукама повучена нова граница између Црне Горе и Турске, па су из градова Никшића, Подгорице, Колашина и других крајева који су припали Црној Гори овдје пристигле многе мухаџирске породице.¹⁷ Тако су све до почетка XX вијека већину градског становништва у Беранама чинили муслимани досељени из помених градова Црне Горе, из околине Бихора, Бијелог Поља и других муслиманских крајева који су гравитирали Горњем Полимљу. Разумије се, турски војни гарнизон и администрација имали су утицаја и на долазак у Беране и знатног броја азијатских Турака и оних из других крајева Балкана.

Турске власти су још од осјивања Берана настојале да привуку и православни свијет да подигне куће у градском насељу, обећавајући чак и повластице онима који се буду настанили у вароши. Позивали су и народне прваке да први, примјера ради, подижу куће у вароши. Народни главари су то тумачили као жељу и настојање Турака да их у граду лакше контролишу и држе под оком, у чему је свакако било истине. Иначе, повластице и обећања турских власти у првој фази развоја вароши, све до 1878. године, иако примамљиви, тешко су могли навести горњополимског сељака да напусти село, његову самоуправну заједницу, и да заједно са Турцима живи и ради под сталном присмотром полицијских и војних власти. Црногорском и српском живљу, сем тога, у оно вријеме је још био стран градски начин живота, а посебно се презриво односио према занатима, док за трговину такође није имао довољно смисла. Ипак, постепено, по чели су и народни прваци и сељаци да улазе у градско насеље, да се укључују у његове привредне и друштвене токове. Први од истакнутих народних главара који је подигао дућан у Беранама био је поп Јосиф Поповић. Додуше, он је то учинио више из политичких обзира према турским властима, код којих је представљао народ овога краја у меџлису, него из пословних интереса. Његов примјер ће касније слиједити и други угледнији

¹⁷ М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 6.

људи из доњих Васојевића, нарочито они који су увидјели да је трговина уносан посао, да преко ње могу доћи до боље зараде, новца и бржег увећања богатства.

Иако су се Беране шездесетих и седамдесетих година XIX вијека развијале доста споро, њихов повољан географски положај, затим устаљеност границе Турске и Црне Горе, постојање бројног турског гарнизона као сталног потрошача разних производа — учинили су да се ово насеље јави и као значајан привредни центар Горњег Полмља, На бржи развој вароши, у првој фази њеног развитака, имало је, колико-толико, утицаја и то што су Плав и Гусиње, као најближа градска насеља, смјештена на трговачком караванском путу који је повезивао Скадар и Пећ, а затим се одвајао и повезивао градска насеља дуж лимске долине, прије свега, Бијело Поље и Пријепоље, због честих немира и сукоба и уопште политичких збивања — остали неразвијене градске средине, са пијацом искључиво локалног карактера. Пазари у Гусињу и Плаву оживљавали су нешто само у току љета, у вријеме оживљавања околних планина, одакле су се сточари спуштали и снабдијевали најосновнијим занатским и другим производима. Ипак, могло би се рећи да је гусињски пазар у то вријеме био нешто живљи; састојао се од око педесетак дућанчића, смјештених на малом тргу у средини насеља, у којима се могло купити оно што је било најнеопходније за сточаре и земљораднике из непосредне околине. Једини значајнији пазар, сајам, како каже француски конзул Екар, одржавао се у Гусињу сваке године у октобру, а био је сточног карактера. Пошто је главо-гусињска област била позната по гајењу стоке, на овај октобарски сточни (сајам) пазар пристизао је знатан број трговца из читаве Румелије, купујући угојене волове, овнове и другу стоку.¹⁸

Плав је у погледу градске привреде био још неразвијена средина и тако је остао и у другој половини прошлог вијека.

*

На 35 километара сјеверно од Берана, на ријечи Лиму, од XVII вијека почело је брже да се развија Бијело Поље, као градско насеље, на мјесту насеља Прушка.¹⁹ Бијело Поље, у турским изворима звано Аково, постаје значајно привредно средиште у Полмљу. Све до оснивања Берана и сељаци Горњег Полмља су

¹⁸ Н. Hecquard, Histoire et description de la haute Albanie, Paris 1863, п. 97—98.

¹⁹ Б. Л. Цвијетић, Записи у цркви св. Николе у Никољцу код Бијелог Поља, Зборник за историју Јужне Србије и сусједних области, књ. I, Скопље 1936, 223—225; С. Новаковић *Никољ Пазар и Бихор-град*, Годишњица Н. Чупића IV, Београд 1882, 178; Илија Радуловић, *Бијело Поље*, Гласник Географског друштва XIX, Београд 1933, 27—38; М. Лутовац, *Бихор и Корита*, 64; Вогумил Храбак, *Пословни људи Полмље (1350—1700)*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље 1976, 225.

новремено долазили на бјелопољски пазар. Бјелопољска чаршија је имала све оријенталне карактеристике и била је до средине XIX вијека једна од најразвијених у Полимљу, а таква ће до некле бити и касније. Због тога су сељаци из ове области и околних племена и даље повремено износили своје производе и продавали их на бјелопољској пијаци. Иван Ф. Јукић забиљежио је 1853. године да је Бијело Поље главно мјесто истоимене нахије са 3.000 становника, муслимана и православних, да се налази на граници Скадарског и Босанског алајета и да води живу трговину с Новим Пазаром.²⁰ И Екар каже да Бијело Поље има 3.000 становника, 500 кућа у баштама и 30 дућана у чаршији. И он биљежи да на бјелопољски пазар долазе племена из околине ради трговине. Жива трговина се води нарочито стоком и сточним производима, који се много траже у Далмацији.²¹

Али, тржишта у Бијелом Пољу и Гусињу, као најближа, нијесу могла задовољити потребе Горњег Полимља и шире околине. За Васојевиће, који су се политички наслањали на Црну Гору, силазак на ове пазаре представљао је сталну опасност, јер се у овим чаршијама више осјећала власт локалних феудлаца и разних зулућара, него јавних органа турске власти. Због тога су се на пазарима често дешавале пљачке, убиства и други инциденти. За бјелопољску нахију Јукић каже да је „високими горама преплетена и од старине гнијездо хајдучко; зато учени путник овамо ријетко смије доћи“. У чаршију се ипак ишло стално, али „под оружјем“, па су и трговци у својим дућанима сједјели „оружани с две кубуре и ханџаром“. У вези са slabим утицајем турске власти, Јукић даље иситче: „Ако тко утече из босанскога или призренског пашалука у Биелопоље, тај је међу њима слободан и прост, нит га турска власт може од њих имати. Биелопољци, Гусињани, а и остали горштаци овога пашалука само по имену знају за пашу скадарскога; а од осталог сами себи суде: тко је јачи, тај и квачи; ту обично косовица у шуми суди“.²² Ова свједочења јасно приказују ову област средином прошлог вијека као подручје у коме су владали бесуђе и анархија. Власт је турска била инфериорна у односу на домаћи феудални господарећи слој и разне друге силнике. Владао је онај ко је био јачи. У таквим условима слободан планинац, сточар, тешко се усуђивао, иако је био на то принуђен, да иде на бјелопољско или гусињско тржиште, гдје је могао изгубити и имовину и живот, било на самом пазару или при одласку и повратку са њега. Такво стање се споро мијењало и послје административних и других реформи изведених у Турској педесетих и шездесетих година прошлога вијека. Ипак, административне реформе и нова подјела Турске на вилајете, озакоњене 1864. и 1865. године, докле су позитивно утицале на сређивање стања и у овим крајевима.

²⁰ Иван Фрањо Јукић, *Сабрана дјела*, књ. III, Сарајево 1973, 398—399.

²¹ Н. Несquard, н. дј. 133.

²² И. Ф. Јукић, *Сабрана дјела*, 399.

Имовинска и лична несигурност пратила је друштвени живот на читавој територији Полимља и Потарја све до устанка 1875. године. Нарочито је Потарје првих деценија друге половине XIX вијека било познато по анархичности — лична и имовинска сигурност је до критичности била угрожена, владало је право јачега у читавој области. Хајдучија је била у порасту и код црногорско-српског живља и међу муслиманима, па се с правом говорило да је Потарје „крај гдје су људи везани, а пси пуштени“.²³

Извјештаји и друга документа из шездесетих и седамдесетих година, мада доста штури, говоре о повременим зулумима и на гусињском пазару, што указује да је и у плавогусињској области стање било слично оном у Затарју и у бјелополском крају. Инциденти на малом гусињском пазару били су доста чести. Турска власт је настојала да обузда силеџијство и самовољно понашање мјештана, како би се учинио крај могућим узроцима немира и сукоба са Црном Гором. Тако, на примјер, због убиства једног црногорског поданика на гусињском пазару, јула 1865. године генерални гувернер Босне и Херцеговине Осман-паша писао је књазу Николи да је наредио строгу истрагу, да би стао на крај злу које пријети да помути односе између Босанског вилајета и Црне Горе. У писму се истиче да је Махмуд-паши, кајмакану у Сјеници, наредио да одмах пође у Гусиње и да собом поведе батаљон војника, како би могао спровести истрагу и кривце похватати. Сама чињеница да је за хватање једног убице и његовог подстрекача Махмут-паша морао ангажовати читав батаљон војника и сам лично га водити у Гусиње — довољно јасно указује колико су локалне турске власти у гусињској кази биле немоћне да обизбиједо личну и имовинску сигурност грађанима и спроведу једну истрагу. Знајући какве све посљедице могу да проистекну из сваких инцидената, турске власти су заиста настојале да силеџијства, пљачке и убиства спријече и строгим мјерама. То се види из Осман-пашиног писма, у којем он увјерава књаза Николу да ће предузети „све мјере да се убица пронађе и ухапси... и преда суду како би искусио заслужену казну“.²⁴ Да је Турској било заиста стало да заведе ред и поредак на пазарима околу Црне Горе, да сузбије појаве анархије, насиља, пљачке и убиства види се и на примјеру истраге спроведене у Гусињу, приликом које је пронађен и ухваћен Селман, убица Радоја Ђукића из Лијеве Ријеке, а затим осуђен на смрт и стријељан је у Беранама 3/15. маја 1866. године. Стријељање је извршено пред мноштвом свијета и у присуству породице убијеног Ра-

²³ Жарко Шћепановић, *Друштвено-економске прилике у Затарју уочи и за вријеме источне кризе 1875—1878*, ИЗ, XXXI 61.

²⁴ Документи из епохе књаза Николе.

ДМЦ, АО, 1865—1870 (преводи с француског) II СРЦГ Титоград, Сарајево, 11/23. јула 1865. генерал гувернер Босне и Херцеговине Осман — књазу Николи.

доја,²⁵ што је требало да увјери и мјесни православни живаљ и црногорске власти у одлучан став турских власти да за сваки сличан злочин казне на овај начин. Али, ни овај примјер, мада је морао застрашујуће дјеловати, као ни друге палијативне мјере, предузимане од појединих енергичнијих турских функционера, нијесу били довољни да спријече злочине и пљачке, који су били и остали честа појава на гусињском пазару.²⁶ Узроци тим појавама су били знатно дубљи и имали су своје друштвено-историјске коријене, па су се могли из темеља мијењати само дубоким социјалним, друштвеним и административним преображајима, на шта Турска није била спремна. Област Гусиња и Плава у другој половини XIX вијека у основи је представљала изразит анахронизам у сваком погледу, па је личну и имовинску сигурност било веома тешко обезбиједити. И то је био разлог што је трговина у Плаву и Гусињу остала неразвијена и претежно транзитног и усколокалног карактера.

Од градова из шире околине првих деценија друге половине XIX вијека нешто већи утицај на привредне токове у Горњем Полимљу имали су Скадар, Пећ, а од седамдесетих година и Косовска Митровица. Скадар је више вјекова био привредно и политичко средиште и за овај крај. То је био највећи град у Албанији. Средином XIX вијека, рачуна се, имао је око 38.000 становника. У то вријеме су Елбасан и Тирана имали свега по 20.000 становника.²⁷ Истина, сви градови, како у Скадарском пашалуку тако и у санџакатима са којима се граничило Горње Полимље, све до средине прошлог вијека више су личили на релика села, него на градове у правом смислу ријечи. Француски путник А. Dumont, који је 1871. године посјетио Скадар, највећи, најважнији и најбогатији град сјеверне Албаније, писао је: „Ниједан град не личи тако на село као Скадар... У прољеће читаво пространство, које заузима град, претвара се у зелену шуму; али без обзира на дрвеће, прашина и сунце су неподношљиви. Зими град се претвара у море блата...“²⁸ Ипак, и такав град био је значајно привредно средиште, на које је био упућен и живаљ Горњег Полимља. Из Скадра, поред занатских производа, соли и других кућевних потрепштина, добављена је у другој

²⁵ Исто, Рагуза (Дубровник), 4. маја 1866. године, депеша Осман-паше — књазу Николи.

²⁶ М. Велимировић, *Васојевићи, Полимље, Метохија*, Годишњица Николе Чупића. књ. XVIII, Београд, 1898, 177—178. — Велимировић је присуствовао стријељању убице Радоја Ђурова у Беранама. Он нам на истоме мјесту говори и о другим злочинима које су чинили гусињски силеџије над Црногорцима и Србима упућеним на коришћење гусињског пазара. Мада су се готово сваког пазарног дана дешавала убиства или друга насиља у Гусињу, Велимировић каже: „... и опет су планине гусињске препуњене љети са стоком на суватовању и паши, и чаршија гусињска од њих је жива и живи“.

²⁷ Н. Hecquard, н. дј. 264—265.

²⁸ А. Dumont, *La Balkan et l'Adriatique, Les bulgares et les albanais*, Paris 1873, p. 262.

половини XIX вијека и индустријска роба. Трговци скадарски су, нарочито преко плавогусињских ага и бегова, доста јефтино куповали стоку од горњополимског становништва и на њој добро зарађивали, продајом на пијацама дуж Јадранског мора и извозом у Италију, све те трговачке везе и утицаји, с обзиром на околност да је Скадар био врло удаљен, а акумулација капитала остајала онамо, нијесу могли да убрзају развој робно-новчаних односа на овом простору.

Од осталих градских тржишта из шире околине значајно мјесто у привредном животу људи овога краја имала је Пећ. Нарочито је пећки пазар био познат по богатству житом, које се тамо јефтинеје куповало и караванима преносило у Горње Полимље, Али, трговачке везе између Горњег Полимља и Метохије отежавале су лоше саобраћајнице, а осим тога — главни гут је водио преко високих планинских превоја сјеверноисточних Проклетија, кроз Руговску клисуру, у којој је увијек било разбојничких банди, од којих су страдали и трговци и сељаци, принуђени да одлазе на пећки пазар.

Нови Пазар, мада нешто развијенији привредни центар, због удаљености није имао утицаја на привредни живот људи овога краја. Ни Сјеница, која од почетка шездесетих година постаје војно-административно и судско-управно сједиште Новопазарског Санџака, у чији састав је ушло и Горње Полимље, пошто није успјела да се развије у значајније привредно средиште, није ни имала неку привредну улогу на овом простору.

*

Све што смо овдје истакли имало је утицаја на брже формирање тржишта у Беранама, гдје су, иначе, турске власти много лакше обезбјеђивале личну и имовинску сигурност грађанима, те учесници у привредним пословима нијесу имали оних тешкоћа на које се наилазило на околним пазарима, који су понегдје више зависили од локалних функционера и господарећег феудалног слоја, него од легитимних власти. Зато послије оснивања Берана и завођења нове управно-административне подјеле у Турској, Бијело Поље и Гусиње као најближи градски центри постепено губе значај тржишта за становништво Горњег Полимља. И дио Бихора који гравитира Беранама све више се оријентише на ново тржиште. Тако Беране постепено постаје значајно мјесто на трговину стоком и за дио Пештери, односно Старог Влаха, па и шире.

Још прије великих ослободилачких покрета и источне кризе 1875—1878. године, у Беране су се почели досељавати трговци из неких околних градских насеља. Први досељеници били су српски трговци из Бијелог Поља, нарочито послије пожара који је 1867. године нанео огромне штете тамошњој чаршији. Тада су се у Беране стално преселили Војиновићи (Тесати), који су отвори-

ли прве трговачке радње. Досељавају се и поједини српски трговци и занатлије из Гусиња, Пећи, Призрена. Мали дућани са дрвеним ћепенцима, неугледне занатске радње и први ханови, подигнути у средини чаршије, чинили су пословни дио вароши. Од заната највише су били заступљени они који су одговарали потребама околног становништва. До тада се у Васојевићима нико није бавио занатима. Домаћи човјек презриво је гледао на занатлије, сматрајући их људима ниже вриједности. За племенског човјека Црне Горе, како је то уочио Вук Караџић, било је срамота да се бави занатском привредом; за њега је било много важније ратовање и четовање. Први занатлије у Беранама били су ковачи они дуго остају најбројнији занатски радници, јер је за њих имало највише посла. Они су израђивали пољопривредне алатке: раонике, српове, косе, мотике, трнокопе, сјекире и друго што је потребно изразито аграрној средини каква је била ова. Мутавције, самарџије, ламари, кондурџије, папуџије и други занатлије јављају се у Беранама нешто касније.²⁹ Читава трговачка и занатска активност одвијала се у двјема улицама, из којих су водили сокаци до малог трга, који је послѣ 1879. године постао познат и по трговини дрвеним посуђем: кацама, бурадима, дрвеним пољопривредним алаткама и другим производима.³⁰ У полимским селима, нарочито оним планинским, на ободу лимске долине, од раније је било развијено дрводјељство. Наиме, сточари, сељаци, израђивали су од дрвета алатке, дрвено посуђе, намјештај и све друге предмете неопходне патријархалном домаћинству, упоредо са бављењем основним занимањем — сточарством и земљорадњом. Раније, до формирања беранског пазара, обично су те предмете размјењивали у оквиру села, трампећи их за стоку, сточне производе и слично, а касније се ти самоуки сеоски мајстори појављују са својим рукотворинама и на беранском пазару. Како су се највише тим послом бавили дрводјеље из Горњих Села, то се временом и трг на који су они износили своје производе почео називати Горносељски трг. На овом тргу су истовремено продавани и жито и сточни производи, мрс (сир, скоруп, мјешавина, млијеко, масло) и др. Тако је беранско тржиште већ од почетка постало значајно и по трговини житом. Мада је Горње Полимље било врло погодно за гајење пољопривредних култура, шездесетих и седамдесетих година мало је на ово тржиште стизало пољопривредних вишкова. Жито је највише дотјеривано на коњима из Пећи, нарочито када је владало мирно стање између Црне Горе и Турске. Трговином жита бавили су се и муслимани и православни. Околни сељаци имали су сада много повољније могућности за набавку жита него прије настанка Берана. Међутим, на беранско тржиште су ради куповине жита до-

²⁹ М. Лутовац, *Иванградска (Беранска) котлина*, 117—119.

³⁰ Како су дрвенарију највише доносили на продају сељаци из Горњих Села, овај трг је временом добио назив „Горносељски белгук“. (Види: М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 7).

лазили и људи из удаљенијих крајева — из колашинске казе, црногорски поданици из горњих Васојевића, Мораче, па и Дробњака. Због тога су Васојевићи и Морачани били животнo заинтересовани за слободан приступ на берански и друге околне турске пазаре, јер су на њих били више упућени него на оне у Црној Гори, који су били и врло удаљени и са релативно малим избором роба, посебно пољопривредних производа.

Најближи црногорски пазар на који су повремено одлазили и Васојевићи и Морачани био је онај на Прентиној главици у Бјелопавлићима, који је временом постао важан центар размјене за нека племена Брда.³¹ Али, с обзиром на неразвијеност саобраћајних веза између ових крајева и Бјелопавлића, посебно је било тешко Васојевићима да се користе овим пазаром, па су више били упућени на околна турска тржишта. Још мање су се могли користити пазарима на Ријечи Црнојевића и Виру Црмничком, који су били још удаљенији, иако нешто развијенији и значајнији за развој унутрашњег црногорског тржишта од пазара на Прентиној главници и Сливљу, коме су гравирани крајеви око Никшића, велики дио Дробњака, Шиве и других сјеверних крајева Црне Горе.³² И Морачани с усе мало користили црногорским пазарима. Због удаљености и слабих саобраћајних веза, у вријеме када је на црногорско-турској граници било мирно — и они су више одлазили у Колашин, а од краја шездесетих година прошлог вијека и у Беране, па су се повремено користили и бјелопољским и пљеваљским пазаром.

Да су Морачани и неки други Брђани користили берански пазар још прије 1875. године види се из историјских докумената. Чак и Дробњаки су се — истина, у изузетним приликама — користили беранским тржиштем, на коме су куповали жито и друге производе. Тако, на примјер, из једног извора сазнајемо да је 21. јула 1872. године око 30 Дробњака и Горњоморачана прошло кроз Колашин, гонећи на коњима жито купљено у Беранама. Овај мали караван је приликом изласка из Колашина био нападнут од стране 150 колашинских муслимана,³³ што је довело до тешког сукоба и боја између Црногораца и Турака у Липову, најтежег од свих који су се одиграли на црногорско-турској граници у годинама пред избијање херцеговачког и васојевићког устанка 1875. године. Бој у Липову изазвао је велико узнемирење у Црној Гори, а посебно код заграничног становништва дуж црногорско-турске границе и оног у околини Подгорице. Тада је узнемиреност забиљежена и дуж границе која је дијелила горње и

³¹ Др Мирчета Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори, Цетиње* 1958, 19.

³² Исто.

³³ Државни архив — Цетиње (ДАЦ) — Управа Двора, ф. 1, Бајо Бошковић — књазу Николи, 10/22. VII 1872; Радоман Јовановић, *Црногорско-турски погранични односи и бој у Липову 1872. године*. ИЗ, књ. XX, св. 4, 1963, 564.

доње Васојевиће. Као што је познато, за сукоб и пораз три турска батаљона низама и око 1.000 башибозука, на Липову у љето 1872. године, мада је био изазван од колашинских Турака и на турској територији, Порта је оптужила Црногорце као искључиве кривце и изазиваче. Црна Гора је, наравно, одбила такве нападе, а књаз Никола је предложио основано одбијајући све оптужбе из Цариграда, да се формира мјешовита црногорско-турска комисија за испитивање узрока сукоба и рјешавање овог и других граничних спорова. Тако је спор добио знатно шире димензије, па је рјешаван уз много дипломатских заплета. Иако Црна Гора није успјела да од Турске добије јавно признање да су њени поданици изазвали гранични сукоб, односно инцидент, чија је посљедица био и бој на Липову, ипак је Цариград натјеран на попуштање, а црногорски књаз је добио увјеравања да се више неће постављати питање тога сукоба. Турска је управо тада званично дала обећање да ће примити црногорског агента у Скадру, што је за Црну Гору значило много више него даље расправљање око боја на Липову, јер је то значило попуштање Порте у једном за црногорскога књаза много важнијем питању — у питању дипломатских односа између Црне Горе и Турске.³⁴

На граничне инциденте и догађаје код Колашина указали смо више у намјери да истакнемо да су Беране, већ и онда, поред војно-управног турског центра за истоимену казну, односно Горње Полимље, постале и значајно привредно средиште за овај крај, Бихор, Пештер и Потарје, па чак и израстале у значајно тржиште којим су се користили црногорски држављани, чак и они из врло удаљених крајева, као што је био случај са сељацима из Горње Мораче и Дробњака.

Почетком седамдесетих година учестали су били сукоби између Турака и Црногораца, мање-више готово дуж читаве границе. Извјештаји и новинске вијести говоре да је на турским пазарима у Новопазарском Санцаку владало доста несигурно стање. Турске власти све више су зазирали од присуства Црногораца на пазарима на територији Турске. За сукобе и инциденте који су се дешавали у варошима, а њих је бивало све више, локалне турске власти су, по правилу, кривицу бацале на Црногорце, док је Црна Гора, готово у свим случајевима, за нереди на турским пазарима, особито у Колашину, Беранама, Бијелом Пољу, Гусињу и Пљевљима — сваљивала кривицу на турске поданике, односно чинила одговорним турске власти. И у Беранама је било честих сукоба на пазру, али кривци су по правилу остали непознати, јер их турска власт није често ни настојала пронаћи. Што се тиче Црногораца, њихово присуство на пазарима

³⁴ Види опширније: Р. Јовановић, н. чл., 563—583; лист Црногорац за 1872, бр. 28, 36, 37, 39 и 44.

Турске полицијски органи, тајни агенти и војне власти су настојали да контролишу, колико им је то било могућно. Но, како Црногорци обично нијесу имали никаквих личних исправа, пасоша, и легитимација, турски органи су тешко могли да утврде идентитет изгредника.

Из преписке коју су водили црногорски књаз Никола и генерални гувернер Босне и Херцеговине Акиф-паша, у 1871. години, сазнаје се какво је било стање на турским пазарима у Санцаку, односно Црној Гори најближим градовима: Таслици (Пљевља), Колашину, Бијелом Пољу и Беранама. У име босанског валије, кајмакам, на примјер, пише књазу Николи, 6. априла 1871. године, да се у Сјеници наставља кривична истрага над неким разбојницима отоманске народности, због убиства и отимачине „извршених у потоње вријеме у Санцаку“. Ову истрагу — стоји даље у документу — паралише то што су тројица из те групе која је окривљена за разбојништво били прешли у Црну Гору, а које су црногорске власти тада ухапшене држале на Цетињу. Да би се могла окончати истрага, црногорски владар је замољен да интервенише, односно да нареди својим властима да сјеничком паши изруче ова три изгредника, да би им се судило заједно са онима који су се налазили у сјеничком затвору.³⁵ Истина, из овог документа не видимо о каквој се тачно кривици и одговорности ових људи радило, али је сигурно да су они оптуживани од турске власти за изгредништво на пазарима и да их је требало извести на суд због тога.

Када се размотре и друга документа из тога времена, може се доћи до закључка да је Турска заиста била заинтересована за мир на границама, јер се плашила да неред и инциденти, уколико не би на вријеме били спријечени, не прерасту у оружане сукобе већих размјера, што је могло бити само на њену штету. Због тога су турске власти у доста случајева ефикасно интервенисале у сузбијању изгредништва, пљачке, разбојништва и других облика ремећења јавног реда и поретка на својој територији, односно на пазарима.

Ваља рећи да је и Црна Гора била заинтересована за мирне односе са Турском последице 1862. године, те је и она са своје стране савјетовала својим поданицима као и сународницима са оне стране границе да се уздржавају и не ремете мир дуж граница. Неоспорно је да су и Црна Гора и Турска све до 1875. испољавале доста заинтересованости за међусобну трговину, а услов за промет роба био је и одржавање реда и мира на турским пазарима, сузбијање изгредништва и обезбјеђење личне и имовинске сигурности поданицима и једне и друге државе. Све је то имало утицаја да су турски вилајетски органи интервенисали у циљу сређивања односа на својим пазарима. Од почетка седамдесетих го-

³⁵ Документи из епохе књаза Николе I, ДАЦ, АО, 1865—1870, (преводи са француског) II СРЦГ Титоград, Сарајево, 25 III/6. IV 1871. Камакам Валије — књазу Николи.

дина прошлога вијека, турски вилајетски органи предлагали су књазу Николи да црногорске власти својим поданицима који прелазе границу и користе се турским пазарима издају пасоше и легитимације, како би турски полицијски органи могли лакше да врше контролу људи и утврђују њихов лични идентитет. Исто је тако предложено да Црногорци не носе оружје приликом доласка на пазаре, већ да га, уколико га носе, остављају ван вароши, или пак у посебним просторијама које су требале да на улазу у сваки град специјално за ту сврху опреме турски полицијски органи.³⁶

Генерални гувернер Босне писао је, 19/31. јула 1871. године, књазу Николи да је влада босанског вилајета заинтересована за „трговачке односе и комуникације између нашег пограничног становништва“ и да је он, Акиф-паша, срећан што и црногорске власти подржавају „слободу трговине“. Акиф-паша је у том писму нашао за потребно да књаза Николу информише, како извјештаји мутесарифа из Новопазарског Санџака говоре да су пазари Таслице, Колашина и Берана „често позорнице насилних радња, крвавих свађа, крађа и нереда у којима су умјешани Црногорци сумњивог понашања“. Због тога, у име владе Босне, моли књаза Николу и тражи од њега ад посвети пажњу оним људима који посјећују турске пазаре, да предузме мјере како би се избјегли нереди и крвави обрачуни које, наводно, изазивају само црногорски поданици. И у овом писму је поновљен предлог да се Црногорцима издају пасоши и легитимације са свим неопходним личним подацима. Завршавајући писмо, Акиф-паша моли црногорског владара да ове његове захтјеве схвати искључиво као полицијске мјере и да своје поданике обавезе на обавезно ношење личних исправа, које би издавале Црногорцима надлежни капетани.³⁷ Овај турски високи функционер увјеравао је да ове мјере никако немају за циљ спречавање развоја трговине између двије земље. Наротив, оне треба само да обезбиједe, по њему, већу сигурност и ред на турским пазарима у Новопазарском Санџаку.

Међутим, није тешко наслутити да су се турске власти све више плашиле масовног доласка Црногораца на њихову територију, макар и ради коришћења тржиштима у градовима Новопазарског Санџака. Залажући се за мјере које је предлагао босански валија, турске власти су хтјеле да остваре потпуну контролу посјетилаца пазара, нарочито оних који су долазили из црногорске границе.

У вријеме о којем говоримо биле су доста активне и поједине хајдучке дружине, које су уносиле доста страха и узнемире-

³⁶ ДАЦ — Епоха Николе I (НИ), Сарајево, 19. VI 1871. и 2. III 1872. Акиф-паша — књазу Николи. (Датуми у свим напоменама из ових докумената су по старом календару). ИИ СРЦГ Титоград.

³⁷ Документа епохе књаза Николе, ДАЦ, АО, 1865—1870, (преведена документа са француског), II СРЦГ Титоград, Сарајево, 19/31. јула 1871. године, Акиф-паша — књазу Николи.

ности код локалних турских власти и господарећег феудалног слоја. То се запажало и у Беранама и у другим санџачким градовима. Поједини хајдуци, прерушени, појављивали су се и на беранском и другим пазарима, те су и они могли бити чести изазивачи свађа и убистава. Све је то у турским градовима изазивало страх од све масовнијег присуства Црногораца. Како је било немогуће затворити границу Црногорцима, валије Босне и Херцеговине и Албаније сматрале су да је најбоље да се црногорски поданици обавезу на обавезно ношење личних исправа, како би турска полиција обезбиједила контролу посјегилаца и доставила „у случају потребе, надлежним црногорским пограничним властима имена оних Црногораца који су извршили неко кривично дјело“.³⁸

Из даље преписке коју су водили гуврнер Босне и Херцеговине и црногорски књаз, сазнајемо да су лица о којима је рјеч у писму од 25. III/6. IV 1871. године, којим је тражено њихово изручење због осумњичења за разбојништво, била пуштена са Цетиња и послата у Новопазарски Санџак. Међутим, кајмакам је у име валије поново писао књазу Николи, обавјештавајући га да је примљена његова депеша (од 26. априла, као одговор на валијину депешу од 25. марта), у којој је извјештавано „да су ови разбојници били притворени у Црној Гори и да су касније пуштени на слободу пошто није било никаквих доказа о кривници за коју су их оптуживале турске власти. Књажева депеша каже да су ова три поданика Турске већ били напустили Црну Гору. Али, мутесариф Новопазарског Санџака и даље је обавјештавао Сарајево да се „ови злочинци нијесу вратили“, већ да су још налазе на црногорској територији, код капетана Захарија.³⁹ Нијесмо могли утврдити ко су били ови отомански поданици, као ни за какву су кривицу били оптужени у Сјеници, али се из докумената наслућује да се ради о људима из Горњег Полимља, који су, изгледа, одржавали потајно везе са Црном Гором. На то упућује и чињеница из турског документа да се њихов боравак доводи у везу са једним од васојевићких капетана. Инсистирање турских власти да се „ови разбојници“ поново ухапсе и предају званично турским властима свакако је морало бити у вези с неким већим инцидентом, који су турске власти сматрале сувише озбиљним, а црногорске, опет, будући да се радило о људима од повјерења, вјероватно и црногорским агентима, да њихова кривица није доказана, па су нашле за потребно да их ослободе одговорности.“⁴⁰

³⁸ Исто.

³⁹ Документа из епохе књаза Николе, ДАЦ, АО, 1865—1870; (преведена документа са француског) ИИТ, Сарајево 4/16. августа 1871. Кајмакам у име Валије — књазу Николи. — Вјероватно су се ови људи налазили код капетана Зарије Бакића, који је у документу из необавијешетности назван „капетан Јокић“. Јер онда није било ниједног Јокића с капетанским чином у Васојевићима.

⁴⁰ Даљи траг у преписци о овим људима се губи, те не знамо како се завршио њихов случај.

*

Пратећи догађаје хронолошким редом, како у Горњем Полимљу тако и дуж сјеверноисточних граница Црне Горе, онако како су се они збивали све до пред устанак 1875. године, неминуно се намеће закључак да су Беране већ имале врло значајну и војно-административну и привредну улогу, да се преко берајског пазара рефлектовала све изразитија узнемиреност у народу, испољавале се супротности, социјалне и вјерске природе, и да је све то наговјештавало бурне заплете и сукобе знатно већих размјера у односу на оне који су се одигравали педесетих и почетком шездесетих година.

Већ смо рекли да су Беране биле врло младо градско насеље, те да се у тој фази развоја, све до васојевићког устанка 1875—1878. године, није успјело конституисати грађанство у правом смислу те ријечи. У тој првој фази развоја мало је у њима било трговаца и других пословних људи из реда православног живља — Црногораца и Срба. Мада су Беране настале и изграђиване у вријеме кад се подижу градска насеља на Балкану по узору на модерне европске градове, као што је то случај са појединим градовима у Србији, па чак и са првим градовима у Црној Гори (Цетиње и Даниловград), а уз то ово градско насеље постаје центар области са претежно хришћанским живљем, — градски живот у њему од почетка је текао, углавном, по источњачким манирима. И ова чаршија, иако млада, имала је изразито балкански карактер.

Истакли смо да се упоредо са трговином и порастом производних снага уопште брже почело развијати градско насеље на обалама Лима. На његове основне црте у урбанистичком развоју највише је у оно вријеме утицао неки Тахир-паша, официр европског образовања, који је, школујући се ван Турске, у Европи, више посматрањем развоја градских средина које је посјетио него улажењем у детаље њихових урбанистичких рјешења, имао нешто више знања од других турских функционера и пословних људи. Он је први трасирао градске улице, које су по ширини (данашња главна улица Иванграда), мада доста кратке, личиле на булеваре оног времена грађене у неким европским метрополама. Он је издао строге наредбе о условима градње пословних зграда, дућана, занатских радњи, градских чесама и других комуналних објеката. Тахир-паша је остао у сјећању народа овога краја и по томе што је подизао утврђења, куле и карауле дуж црногорско-турске границе.⁴¹ Но, све до послје 1878. године, Беране, као градско насеље споро су одмицале у свом урбанистичком развоју, мада се и у том периоду формирају контуре градског насеља у његовом правом значењу. Градско насеље се развијало између утврђених кула, подигнутих на Јасиковцу, у Харемима, код данашње болнице („кршла“), па све до почетка По-

⁴¹ М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 6.

лимске улице (кула „хамидија“), И поред толиких утврђења, којима је градско насеље било прошарано, Турци су се са страхом кретали кроз варош, носећи готово увијек оружје. Шездесетих година Турска је у Беранама држала један од најбројнијих гарнизона у Новопазарском Санџаку. По Милану Ђ. Милићевићу, у тек начињеном граду Турци су имали „до 1.000 људи које низама, које жандарма“.⁴²

Будући да се градски живот одвијао више по источњачким манирима, као и у осталим балканским паланкама, православне и муслиманске породице у оно вријеме живјеле су изоловане једне од других. Ипак, овдје није било оне оштре подвојености, каква се запажа у околним градским насељима: Бијелом Пољу, Гусињу, Пећи, или неким другим већим градовима у широј околини.⁴³ Вјерске разлике између становништва, које су се у основи поистовјећивале са националним и социјалним разликама, користиле су турске управне и војне власти за продубљивање јаза међу градским становништвом. При томе је муслиманско становништво фаворизовано, уживало је одређене привилегије, турске власти су га сматрале поузданијим и приврженијим елементом, што је оно без сумње и било. У градским српским породицама, досељеним из Бијелог Поља, Призрена, Пећи и других околних градских насеља, груписаним у посебну махалу, живот се одвијао и овдје на стари, патријархални начин. Прве двије деценије живјело се изоловано у породичним задругама — кућама — омладина и жене патријархално су васпитавани, с дужним поштовањем су се потчињавали старијем мушком свијету, нарочито старјешини задруге, куће. Ношња, обичаји и други облици духовног живота ових првих српских породица у Беранама ни по чему се нијесу разликовали од начина одијевања, обичаја и фолклора уопште градских средина из којих су дошле. Тек у другој фази развоја Берана, послије 1878. године, када овдје буде приспјело више породица из Црне Горе, настаће извјесне промјене и у начину живота и у одијевању, духовном изражавању и ових првих српских породица. У политичком погледу ове прве српске трговачке и занатлијске породице нијесу имале неки утицај на прилике и збивања у овом крају. То је и разумљиво, јер у првој фази развоја градског насеља није успјело да се конституише

⁴² Милан Ђ. Милићевић, *Нешто о Васојевићима*, Гласник СЈД, 42, књ. V, Београд 1867, 73.

⁴³ У Беранама су, додуше, постојале три махале: Горња махала, Доња махала и Хареме, гдје су биле само куће за становање. Претежно су у Горњој махали живјели православни, а у Доњој махали муслимани, али ту није владала строга издвојеност. Хареме, на десној обали Лима, тако названо по становању породица турских официра, дуго је остало као посебна градска четврт. Све до послије 1881. године муслимани нијесу у Беранама имали џамије, али онда су изграђене по једна у градском насељу и у Харемима. Православни живаљ такође није имао у вароши цркве, већ се служио манастиром Ђурђевић Ступовима, удаљеним готово 2 километра од вароши. (М. Лутовац, *Иванград (Беране)*, 8).

грађанство, да се формира грађански сталеж преко којег би се ширила национална свијест на околно црногорско и српско становништво. Све то говори да тај малобројни градски елемент Берана неће имати утицаја на идеолошко припремање становништва овога краја за устанак и ослободилачке покрете у великој источној кризи 1875—1878. године. Напротив. Народни главари и сељачке масе борбено расположене, вршиће већи утицај на тај малобројни грађански слој и његово повезивање са устаничким масама.

Беранско тржиште, како смо споменули, почело се развијати од самог оснивања војно-политичког центра, односно градског насеља. На пазару се трговало житом, сточним производима, градским занатским и сеоским дрводјелским рукотворинама, а од седамдесетих година почеле су да пристижу и нешто веће количине робе индустријског карактера, нарочито из Косовске Митровице, послје њеног повезивања жељезничком пругом са Скопљем и Солуном. Тако је берански пазар, мада под условима извјесне нестабилности још недовољно развијен, и прије велике источне кризе постепено израстао у средиште економског и друштвеног живота за велики дио Полимља, Бихора и Потарја. Прије избијања устанка 1875. године, док је пут од Скадра преко Гусиња до Берана и даље Полимљем био у турским рукама, трговина је добрим дијелом, како увозна тако и извозна, била упућена на Скадар. Нарочито су скадарски трговци у Горњем Полимљу куповали од чивчија сељака, преко плавогусињских ага и бегова, добру стоку и препродавали је на скадарском пазару домаћим и страним трговцима. Тада се и феудални господари, плавогусињски аге и бегови, почињу јављати у улози трговаца, директно прикупљајући стоку од сељака, својих чивчија, по доста јефтиним цијенама. Ако се томе дода да су аге и бегови обично прикуп стоке вршили кад је сељаку — чивчији новац био најнужнији — за порез и друге дажбине, кад је требало обезбиједити куповину жита за зиму и друге основне прехранбене производе — лако схватити да су земљорадници и на тај начин вршили експлоатацију становништва. Аге и бегови често су узимали стоку на вересију и сељацима плаћали тек послје продаје, и то онолико колико би сами одредили, обично мање од тржишних цијена. Појава новца у народу учинила је да поједини сељаци почну и да се задужују, било код имућнијих ага и бегова или код трговаца, па су их ови касније уцјењивали приликом прикупа стоке, обарајући јој цијену. Трајало је то тако све до 1878, а у доњим Васојевићима, односно у Беранској нахији, мање-више биће таквих појава експлоатисања сељаштва све до 1912. године.

Пошто је Горње Полимље било познато као сточарски крај, и пошто су Беранама гравирали и нека друга подручја, као Бихор, Пештер, Рожајски крај, још прије 1875. године у Беранама се формирао значајан сточни пазар, „беглук“. Овај пазар се

налазио у предграђу вароши. Одржавао се сваке суботе, али су најзначајнији пазарни дани били они у јесен, када су полимски сточри изводили на пазар знатан број угојене ситне и крупне стоке, или пак у прољеће, када су трговци откупљивали велики број јагњади.

Видјели смо да је у Беранама био формиран и мали трг, који је временом добио назив „Горњосељски беглук“. Око тога трга подизани су дућани, али су они изграђивани и у двије основне улице вароши. Занатлијске и трговачке радње истовремено су служиле и као радионице, па је тако сваки занатлија био и мали трговац — продавао је своју робу на лицу мјеста. Обично су врата и прозори дућана или занатске радње били широко отворени. Газда дућана, односно занатске радње, успијевао је да на тај начин са својим помоћницима, шегртима, израђује занатску робу, да тргује и да има увид у јавни живот, не само на пазару него и на улици. Захваљујући таквом постављању дућана и занатских радњи, власник је не само сазнавао шта се дешава на улицама и сокацима мале бернске чаршије већ је и сам учествовао у примању новости од муштерија, купаца, и даље их ширио у вароши. Власник радње је у таквим условима могао по сопственој оцјени да утиче и мијења и висину цијена својој роби, да успјешније конкурише другим дућанцијама и занатлијама.

Тако се у Беранама постепено формирала чаршија, по карактеру типично балканска, али по структури и обиму знатно мања и једноставнија од оних у широј околини Горњег Полимља. Таква, мање шаролика, али са источњачком аромом и манирима, она је у XIX вијеку израстала у привредни центар једне шире географске области. Беране је, поред војно-административног, политичког и привредног центра, временом постајало и средиште за размјену мишљења, комуникација људи, ширења новости, често и недозвољених од турских власти. Варош је постала погодно мјесто за окупљање не само пословних људи већ и обичних сељака и народних првака из околине. У њој су почели да се воде повјерљиви политички и тајни разговори и договори, шире ослободилачке идеје и преносе друге информације. Све је то имало одређеног утицаја на држање турских власти према становништву вароши и околних села. Носиоци турске администрације, локалне турске власти су у вароши, обично пазарним даном (субота), преко „телала“ саопштавале становништву званичне одлуке и наредбе виших турских власти. За вријеме пазарних дана, по правилу, саопштаване су народу и нове државне мјере, заповијести султана, објављивани закони и другинормативни акти које је доносила Порта. Пазарни дан је био за то најпогоднији, јер се у вароши тада ради трговине и обављања других послова окупљало доста и православног и муслиманског свијета. То је била прилика да се и у беранској чаршији воде повјерљиви разговори. Беранско тржиште је почело да навикава сељаке из Горњег Полимља и оне из Бихора да своје производе

— сир, скоруп, жито, воће, сушено месо, коже од ситне и крупне стоке, производе домаће радиности, дрвени угаљ (ћумур) за потребе ковача и пекара и друге — износе на продају и тако долазе до новца, укључују се у робно-новчане односе. Полимски сељак је, у почетку, углавном, на пазар износио оне своје производе који су му представљали вишак у домаћинству, Али касније, због задуживања, потребе да се плате порез и друге дажбине турским властима и аги и бегу, због откупа агаларске земље, као и све већих прохтјева да се набави индустријска роба — захтијевали су да се њак одваја дио својих производа за тржиште, иако их је могао потрошити у домаћинству. То је чинило да се стандард живота код већине сеоских породица почне погоршавати, јер није остајало довољно за прехрану домаће чељади.

Трговина, мада још скромних размјера, и на простору Горњег Полимља, постајала је шездесетих и седамдесетих година, као и у читавој Црној Гори онога времена, значајан фактор у диференцијацији сељачких маса. Временом, она ће постати уносно занимање, нарочито богатијих сељака, народних главара, попова, учитеља и других народних првака. Богаћење главара и на овом простору текло је упоредо са процесом формирања и учвршћивања органа државне власти.⁴⁴ Проширење црногорске државне организације на ову област педесетих година искористили су поједини главари — почев од војводе Миљана Вукова, попа Јосифа Поповића, сердара Николе Томовића, првих капетана и других јавних функционера — за прибављање имовинске користи. Као носиоци власти, они су се користили положајем, па су на разне начине стицали богатство. Тако, на пирмјер, војвода Миљан Вуков, приликом диобе земље добивене разграничењем 1859. године, као награду добија ливаду (на планини Бјеласици) од 200 коса.⁴⁵ Тада су и неки други љеворечки главари, као сердар Никола Томовић, капетан Милун Новов Вешовић и други, добили већа имања, док су заслужени војници добивали исто тако имања око Матешева и на Планиници.⁴⁶ Организујући црногорску државну власт, и поједини главари у лимској долини добили су знатно повољније изгледе да увећавају своју имовину на рачун раније беглучке земље, која је припадала појединим феудалцима, беговима и агама из Плава и Гусиња или Махмутбеговићима из Пећи. Тако је борба за социјално и национално ослобођење стављала у изглед не само могућност да се збаци турска власт и сломе феудални односи већ и знатно повољније ријешити аграрно питање, с перспективом увећавања имовине. У Црној Гори су обично богатији људи били носиоци државне власти, па су ту околност обилато користили у своје личне интересе.⁴⁷ Та појава се, донекле, може пратити и у Горњем Полимљу.

⁴⁴ М. Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори*, 29.

⁴⁵ Гавро Вуковић, *Војвода Миљан Вуков и Васојевићи*, 27.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ М. Ђуровић, н. дј., 29; Бранко Павићевић, *Стварање црногорске државе*, Београд 1955, 323—343.

Главари из црногорског дијела Васојевића, у годинама када су били релативно добри односи између Црне Горе и Турске, појављивали су се на беранском пазару и као продавци и као купци роба. Турске власти, све док није почело озбиљније комешање у народу пред устанак 1875. године, нијесу спречавале прелазак границе, чиме су се користили и капетани и други функционери из Црне Горе. Зато су шездесетих и седамдесетих година и Црна Гора и Турска настојале да се неометано развија трговина. Али, због повремено затегнутог стања на сјеверноисточној црногорској граници, долазило је и до ограничавања промета између горњих и доњих Васојевића. Истакли смо да су турске власти, под мотивацијом да црногорски поданици сумњивог понашања и владања изазивају неред и узнемиреност на беранском пазару, у Гусињу, Колашину и другим градовима Новопазарског Санџака, захтијевале од црногорских органа власти обавезно увођење пасоша и легитимација за све који су се користили овим тржиштима. То је имало својеврсног одраза и на ограничавање промета робе и пословних веза између горњих и доњих Васојевића, односно Црне Горе и Турске. Нарочито је турска власт прибјегавала мјерама ограничења преласка границе током прољећа и лjeta, када би турском територијом почеле да крстаре хајдучке дружине и чете, које су се прерушене појављивале и на пазарима. Из бојазни да не дође до конфликта ширих размјера, понекад је беранско тржиште и затварано за Црногорце из књажеве границе.

Због тога су црногорски поданици из горњих Васојевића повремено били принуђени да иду на далеке пазаре у унутрашњост Црне Горе (Даниловград), а по неки је стизао и до Ријеке Црнојевића и Вира Црмничког. Ишло се и до Котора, нарочито у вријеме сушних и гладних година, ради набавке жита или индустријских роба, и у горње Васојевиће све чешће су почели пристизати поједини црногорски трговци и ту, на лицу мјеста, куповати стоку од сељака. Они су, преко појединих локалних трговаца са села, куповали стоку и у оном дијелу лимске долине која је била под турском влашћу. Слично су чинили и у Херцеговини и Албанији. Купљену стоку из пограничних крајева црногорски трговци су извозили и продавали на тржишта Аустројугославије,⁴⁸ па и Италије. Таково проширивање трговачких послова и у рејонима ван Црне Горе, било је од значаја и за цјелокупни друштвено-политички развој и црногорске државе и ових пограничних крајева. Црногорско тржиште је на тај начин постало врло примамљиво за сточарске и друге производе горњополимских сељака, па је трговачки капитал био заинтересован за проширење црногорских граница на овој страни; трговачки слој, претежно главарског поријекла, снажно ће подупирати националнополитички програм Црне Горе, заинтересован за подстицање устанака и ослободилачке борбе, те није случајно што он то чини баш

⁴⁸ М. Ђуровић, н. дј. 32.

црногорског друштва наглашавао интересовање за развитак пословних операција и јачање трговачког капитала на Горње Полимље, као и све друге богатије крајеве још неослобођене од турске власти.

Међутим, развитак робно-новчаних односа на подручју Горњег Полимља, због познатих политичких разлога, текао је све до Берлинског конгреса (1878) знатно спорије него у Црној Гори. Тек у посљедњој четвртини XIX вијека, када се црногорска граница проширила знатно више на полимско подручје, повезаће се овај крај чвршће са унутрашњим црногорским тржиштем. У граничним областима Црне Горе све до овог периода није било повољних услова за развитак унутрашњег црногорског тржишта, слабе саобраћајнице и удаљеност неповољно су дјеловале на интеграцију црногорског тржишта и ових области, а све то скупа негативно је утицало на развој робно-новчаних односа на горњим токовима Таре и Лима. Турски околни градови су својим пазарима, ма колико да су утицали на развој трговине и занатске привреде, будући изван црногорских граница и у рукама историјски непријатељске земље, нијесу могли да одиграју улогу какву су одиграли послје територијалног проширења Црне Горе 1878. године и проглашења њене независности. Из политичких и других разлога, турски градови, па, разумије се, и Беране, Гусиње и Плав, у својој основи служили су одржању турске власти, били су ослонац окупационом режиму и развијали се тако да задовоље тај режим. Истина, дејством економских закона, трговачки послови вођени њима допринесли су развоју робно-новчаних односа и економској еманципацији и у крајевима дуж црногорске границе. Ипак, територија Васојевића, мада природно богатија од неких других крајева и области данашње Црне Горе, нарочито у сточарству и пољопривредним културама, посебно житарицама (пшеница, раж, јечам, оvas, кукуруз), затим поврћу и другим производима, — због дужег задржавања турских феудалних односа на овом простору, али и због удаљености црногорских националних пазара — све до седамдесетих година прошлога вијека није била захваћена знатнијим продором робно-новчаних односа. Сличан случај у том погледу био је и са Морачом, Ровцима, Дробњаком и Пивом. Анализирајући стање тог заостајања, упркос томе што су ови крајеви били богатији (у стоци и сточним производима особито) него неке друге области Црне Горе (Катунска, Ријечка, Црмничка и друге нахије и племена Брда: Кучи, Пипери), у којима је робно-новчана привреда била увелико одмакла, М. Ђуровић је главне узроке таквог стања видио у неразвијености саобраћаја — „није било ни једног пута који би олакшао промет и подстакао трговину, од главних трговачких центара и трговачких путева били су одвојени планинским масивима, па су становници ових крајева били принуђени да се оријентишу

на домаћу производњу“.⁴⁹ Ово Ђуровићево запажање се у потпуности се односи и на развитак привредних односа у Горњем Полимљу. Али на спорији развитак робно-новчане привреде ове области битно је утицало и релативн окасније еманциповање од турске власти и турског феудалног система. Јер, све до педесетих година прошлог вијека у овој области су имали пресудан утицај феудални привредни и друштвени односи, а тај утицај је послије склапања црногорско-турског мировног уговора 1862. године поново остварен на двије трећине теирторије Васојевића.. Све је то, разумије се, учинило да овај крај, као и остали неослобођени крајеви Црне Горе, заостаје у свом привредном развитуку све до посљедње четвртине XIX вијека у погледу развитка робно-новчаних односа. Дакле, прије свега политички моемнти били су узрок што је област Горњег Полимља дуго остала изван утицаја капиталистичких токова и врло слабо повезана са црногорским тржиштем. Све до шездесетих година трговци из Црне Горе врло слабо залазе у ову област, готово ништа ту не купују, а још мање продају. Такво стање је запазио још и Коваљевски, који је почетком четрдесетих година посјетио Ровца, Морачу и Јијеву Ријеку (Горње Васојевиће), забиљеживши, између осталог, и ово: „Морачанин нема прођу за своје скромне производе; овдје нема пазара. У сусједне турске градове забрањен му је приступ; Котор је врло далеко; остаје једино Спуж, удаљен одавде два дана хода... гдје каткада морачке жене догоне своју стоку... У Морачи нема новаца у промету; на основу трампе и данас се обавља трговина... Трговци овамо не долазе да купују ни да продају...“⁵⁰ Сасвим је извјесно да је у оно вријеме такво стање било и у Васојевићима. Коваљевски, обилазећи љеворечки, крај, у свом путопису распјевано каже да је „Ком, цар планина“ и да је, попевши се на њега, послије ноћења у Васојевићима, сазнао „да комски пастири воде непрекидан рат, или боље речено узајамно пустошење и пљачку с Климентима... По вјери муслиманима, турским поданицима...“⁵¹ И други оновремени, узредни записи о овим крајевима, односно оскудна историјска грађа, додуше доста шкрто, говоре да све до друге половине XIX вијека робно-новчани односи нијесу могли имати неког утицаја на привредни развој, па се патријархална затвореност у овим крајевима знатно дуже одржала. Али, о дтериторијалног проширења црногорске државе и на област Горњег Полимља, изградњом органа државне евласти и њиховим учвршћењем, и ова природно богата територија од првих деценија друге половине XIX вијека почела је постепено да се интегрише у опште токове привреде Црне

⁵⁰ Е. Ковалевскиј, Черногорија и славјанскије земли, С. — Петергурт 1872, 112.

⁵¹ Чедо Вуковић, Путописци о „Кому — цару планина“, Токови, 3, 1.—2, Иванград 1973. 104, (Одломак путописа) — „КОМ“ из пера Коваљевског, који је 14/26. 1941. године посјетио Комове и Г. Васојевиће.

Горе. Истина, тај процес је и даље текао врло успорено, али није мимоишао ни загранични дио, односно лимску долину, која је остала у турској граници.

У односима између Црне Горе и Турске последије закључења мировног уговора 1862. године па све до уочи устанка у Херцеговини и на горњим токовима Лима 1875. није било неких посебно тешких и конфликтних ситуација, изузев раније споменутог боја на Липову 1872. године. То вријеме Црна Гора је користила за своју унутрашњу консолидацију, развој привреде, унау крајевима богатијим стоком и сточним производима, врло траженим на тржиштима ван Црне Горе. Отуда је трговачки слој пређење просвјете и културе, афирмисање нових облика и садржаја у друштвеном животу земље. Те године релативно мирног развоја црногорске државе позитивно су утицале на цјелокупни друштвени и привредни живот и оног дијела Горњег Полимља који је чинио саставни дио Црне Горе. Међутим, у том периоду запажен је значајан напредак у привредном животу и оног дијела ове области која је остала у турској граници, мада се она развијала под неупоредиво тежим условима, у оквиру поново успостављених феудалних односа и релативно јаке турске управе. У горњим Васојевићима сељак је, поставши коначно слободан, добио могућност да поклони много више пажње свом имању, да га унапређује, па и развија нове облике привредне дјелатности на њему. Земљорадња постаје тада водећа привредна грана, за разлику од оног дијела Горњег Полимља гдје се под турском влашћу још одржавао чивчијски систем односа. Слободни сељак у Црној Гори чинио је темељ државе. У Србији је тај сељак такође основни чинилац на коме се изграђује модерна српска нација. Зато су сви сељачки устанци, у сусједству Црне Горе и Србије, па, према томе, и у сјеверним крајевима данашње Црне Горе, односно на горњим токовима Лима, имајући пред очима примјер слободног црногорског сељака и сељака у Србији, вођени са циљем да остваре социјално ослобођење и остваре право слободног располагања баштином. За горњополимског сељака, чивчију, слободан положај његових племеника, рођака и уопште сународника у границама Црне Горе био је трајно и недољиво привлачан образац ослобођеног човјека, слободног власника баштине, и том примјеру кроз процес ослободилачке борбе сљедовале сељаштво из седамдесетих година, устајући и крварећи, ступајући у велики ослободилачки покрет који се распламсао на Балкану, покрет чију основну масу и снагу чини класно угњетено сељаштво на ширем балканском простору.

Mr. Miomir Dašić

ORIGINE DE BERANE ET L'INFLUENCE DU MARCHÉ DE BERANE SUR LE DEVELOPPEMENT DES RELATIONS ÉCONOMIQUES ET SOCIALES EN HAUT POLIMLJE EN 1860 ET 1870.

RÉSUMÉ

Dans la region du Haut Polimlje il n'y avait aucune colonie urbaine jusqu'au 1862, quand on a fait le fondement de la ville de Berane. A dire vrai, au Sud extreme du Polimlje existaient au XVII siecle deux petites habitavions urbaines: Plav et Goussinje, mais elles avaient, en majorité, une importance militaire strategique pour la Turquie. La vielle place de Boudimlje, qui mène son origine de l'epoque de l'état serbe feodele du Moyen age, avait gardé sa position jusqu'a la deuxième moitié du XVII siècle. Mais ces jours-là, en étouffana les mouvements de libération du peuple serbe dans cette region, les Turcs ont détruit cette petite oille, puis ont fait tuer ou mettre en fuite tous les habitants, surtout en 1860, et plus tard aussi. Cependena, après ces evenements, en Haut Polimlje il n'y avait traces urbaines ni un centre économique, culturel et social avant 1860. C'est pourquoi jusqu'à la deuxième moitié du XIX siècle, la vie économique et sociale dans cette region, rich, de la nature, n'était pas developpée par raport aux autres regions liberées du Monténégro.

Après la guerre entre le Monténégro et la Turquie en 1862, Houssein Avni pacha a fait le fondement de la nouvelle colonie urbaine. On l'a nommée Berane d'après le nom d'un village près de la ville. Au commencement, Berane était un centre militaire et politique du moudarlouk ou du district de Berane, mais peu à peu il est devenu aussi un centre social et économique pour toute la region. Aux années du 1860 et 1870 les artisans des autres colonies urbaines (B. Polje, Peć, Prizren, Gusinje) viennent en grand nombre à Berane, y ouvrent les boutiques et, de cette facon, font une grande influence sur la formation de l'opinion publique du monde de Berane (la čaršija de Berane). Le monde de Berane avait, en general, les caracteristiques orientalles, telles qu'elles avaient les autres colonies urbaines du Balkan.

Peu à peu, Berane est devenu un centre economique non seulement pour les habitants du Haut Polimlje, qui appartenait à la Turquie, mais aussi pour les habitants des autres regions voisines, même pour les territoires de frontiere monténégrine (Hauts Vassoevits, Morača, Drobnjaci). L'economie artisanale, le commerce, l'argent et les autre formes du commerce urbain, acceléraient la production d'agriculture et d'elevage de bestiaux. Les nouveaux rapports monetaires et de marchandise de plus en plus ont pénétré dans le village, en abolant les relations feodales et faisant la dofference parmi les paysans. Mais l'autorite turquie a essayé de rendre plus lent le develop-

ppement du commerce et de l'économie monétaire et de marchandise. C'est pourquoi les commercants, artisans et paysans dépendants, surtout les chefs populaires, prêtres, maitres et les autres supérieurs, ont montré l'intérêt pour la lutte de libération nationale et la supplantation de l'autorité turque de cette région. Un des motifs principaux pour la révolte en 1875 à 1878 en Haut Polimlje s'est rapporté alors à la libération nationale et sociale, c'est à dire à l'implication de Berane au marche économique unitaire du Monténégro.